

UDC: 31.; 82.

LBC: 87.6; 60.01; 60.50

MJ № 277

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188

Analysis of the Social Well-Being of Participants in War and Armed Conflict (Based on Examples of International Literature)

Vusala Musayeva*

Abstract. War and military conflicts are among the most severe events recorded at every stage of human history. Humanity is quite familiar with the tragic consequences of wars, two of which went down in history as world wars. Studies conducted at the end of the 20th century began to reveal another consequence among the consequences of war, which was not so important before for a society that emphasized primarily the political and material aspects of victory or defeat. This consequence was related to the mental state and experiences of participants in war and armed conflict. This leads to psychological and social problems. This situation, in which not only political processes are experienced, but also problems with people's rights and freedoms, living conditions, education, health, and well-being, is recorded with numerous severe consequences. This problem is analyzed by political scientists, psychologists, sociologists, as well as other researchers engaged in social, political, humanitarian analysis. In this article, the difficulties experienced by participants in the war were studied and comparatively analyzed with reference to international literature. The main method of the study was the analysis of research materials. As shown in the extensive literature, medical and psychological problems of war veterans are observed together with their social problems. It has been brought to attention that changes in the worldview, mental reactions of war veterans, and in some cases, people's attitude towards them cause social discomfort. Referring to the conclusions reached by the researchers, as well as the experiences of our country in this area during the 44-day Patriotic War, it should be noted that the implementation of short-term and long-term social and psychological rehabilitation programs with war veterans is mandatory. Continuous monitoring of program results and holding meetings can help improve the social well-being of war veterans.

Keywords: war, extreme conditions, military attacks, social well-being, social and psychological measures

* PhD in philosophy,

Faculty member of Baku State University, Teacher of the Department of Social Work; Baku, Azerbaijan

E-mail: vusala.musayeva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7316-2938>

To cite this article: Musayeva, V. [2025]. Analysis of the Social Well-Being of Participants in War and Armed Conflict (Based on Examples of International Literature). *"Metafizika" journal*, 8(2), pp.180-188.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188>

Article history:

Received: 28.01.2025

Accepted: 15.04.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

УДК: 31.; 82.

ББК: 87.6; 60.01; 60.50

МЖ № 277

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188

**Анализ Социального Самочувствия Участников Войн и Вооруженных
Конфликтов (на Примерах Зарубежной Литературы)**

Вусала Мусаева*

Абстракт. Войны и военные конфликты являются одними из самых разрушительных событий, зафиксированных на каждом этапе истории человечества. Человечеству хорошо знакомы трагические последствия войн, две из которых вошли в историю как мировые войны. Исследования, проведенные в конце XX века, начали выявлять еще одно последствие среди последствий войны, которое ранее не имело большого значения для общества, придававшего особое значение политическим и материальным аспектам победы или поражения. Этот результат был связан с психическим состоянием и опытом участников войны и вооруженных конфликтов. Это приводит к психологическим и социальным проблемам. Такая ситуация, которая затрагивает не только политические процессы, но и права и свободы людей, условия жизни, образования, здравоохранения, проблемы со здоровьем, фиксируется с многочисленными серьезными последствиями. Данную проблему анализируют политологи, психологи, социологи, а также другие исследователи, занимающиеся социальным, политическим и гуманитарным анализом. В статье изучены и сравнительно проанализированы трудности, которые испытывали участники войны, со ссылкой на зарубежную литературу. В качестве основного ведущего метода исследования был назван анализ материалов исследования. Как показано в обширной литературе, медицинские и психологические проблемы участников войны наблюдаются наряду с их социальными проблемами. Отмечено, что изменения в мировоззрении ветеранов войны, их психических реакциях, а в некоторых случаях и в отношении к ним окружающих привели к социальному дискомфорту. На основании выводов, сделанных исследователями, а также опыта нашей страны в этой области в годы 44-дневной Отечественной войны, следует отметить, что реализация программ краткосрочной и долгосрочной социально-психологической реабилитации участников войны имеет важное значение. Постоянный мониторинг результатов программы и проведение встреч могут способствовать улучшению социального благополучия участников войны.

Ключевые слова: война, экстремальные условия, вооруженный конфликт, социальное обеспечение, социально-психологические мероприятия

* Доктор философии,

Бакинский Государственный Университет, Преподаватель Кафедры Социальной Работы; Баку, Азербайджан

E-mail: vusala.musayeva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7316-2938>

Цитировать статью: Мусаева, В. [2025]. Анализ Социального Самочувствия Участников Войн и Вооруженных Конфликтов (на Примерах Зарубежной Литературы). *Журнал «Metafizika»*, 8(2), с.180-188.

<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 28.01.2025

Отправлена на доработку: 28.02.2025

Принята для печати: 15.04.2025

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

UOT: 31.; 82.

KBT: 87.6; 60.01; 60.50

MJ № 277

 10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188

Müharibə və Silahlı Münaqişə iştirakçılarının Sosial Rifah Vəziyyətinin Təhlili (Beynəlxalq Ədəbiyyat Nümunələri Əsasında)

Vüsala Musayeva*

Abstrakt. Müharibə, hərbi konfliktlər bəşər tarixinin hər bir mərhələsində qeydə alınan ən ağır nəticələrlə müşahidə edilən hadisələr sırasında qeyd edilir. Bəşəriyyət müharibələrin faciəvi nəticələri ilə kifayət qədər tanışdır, onlardan ikisi tarixə dünya müharibəsi kimi daxil olmuşdur. 20-ci əsrin sonlarında aparılan tədqiqatlar müharibənin nəticələri arasında, ilk növbədə, qələbə və ya məğlubiyyətin siyasi və maddi aspektlərini vurğulayan bir cəmiyyət üçün əvvəllər o qədər də əhəmiyyətli olmayan başqa bir nəticə ortaya çıxmağa başladı. Bu nəticə müharibə və silahlı münaqişə iştirakçılarının psixi vəziyyəti və təcrübələri ilə bağlı idi. Bu, psixoloji və sosial problemlərə gətirib çıxarır. Yalnız siyasi proseslər deyil, eləcə də insanların hüquq və azadlıqları, həyat şərtləri, təhsil, səhiyyə, sağlamlıq problemlərinin də yaşandığı bu vəziyyət çox saylı ağır nəticələrlə qeydə alınır. Bu problem politoloqlar, psixoloqlar, sosioloqlar, eləcə də digər sosial, siyasi, humanitar təhlillərlə məşğul olan tədqiqatçılar tərəfindən təhlil edilir. Məhz bu məqalədə də müharibə iştirakçılarının yaşadığı çətinliklər beynəlxalq ədəbiyyatlara istinadən öyrənilmiş, müqayisəli təhlil edilmişdir. Tədqiqatın əsas aparıcı metodu olaraq tədqiqat materiallarının təhlilinə istinad edilmişdir. Geniş ədəbiyyat nümunələrində göstərdiyi kimi müharibə iştirakçılarının tibbi, psixoloji problemləri onların sosial problemləri ilə birləşərək müşahidə edilir. Müharibə veteranlarının dünyagörüşünün, psixi reaksiyalarındakı dəyişikliklər, bir sıra hallarda insanların onlara münasibəti sosial diskomfortlara səbəb olduğu diqqətə çatdırılıb. Tədqiqatçıların gəldikləri nəticələrə, eləcə də bu sahədə ölkəmizin 44 günlük Vətən müharibəsində yaşadığı təcrübələrə istinadən qeyd etmək lazımdır ki, müharibə iştirakçıları ilə daha sonra qısa müddətli və uzun müddətli sosial-psixoloji reabilitasiya proqramlarının tətbiqi mütləqdir. Proqram nəticələrinin davamlı şəkildə izlənməsi və görüşlərin həyata keçirilməsi müharibə iştirakçılarının sosial rifahının yüksəlməsində kömək ola bilər.

Açar sözlər: müharibə, ekstremal şərait, silahlı münaqişə, sosial rifah, sosial və psixoloji tədbirlər

* Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universiteti, Sosial iş kafedrasının müəllimi; Bakı, Azərbaycan
E-mail: vusala.musayeva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7316-2938>

Məqaləyə istinad: Musayeva, V. [2025] Müharibə və Silahlı Münaqişə iştirakçılarının Sosial Rifah Vəziyyətinin Təhlili (Beynəlxalq Ədəbiyyat Nümunələri Əsasında). *“Metafizika” jurnalı*, 8(2), səh.180-188.
<https://doi.org/10.33864/2617-751X.2025.v8.i2.180-188>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 28.01.2025

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 28.02.2025

Çapa qəbul edilmişdir: 15.04.2025

1. Giriş

Müharibə, siyasi kofliktlər və onların nəticələri yalnız iştirakçılar, hərbiçilərin psixoloji sağlamlığına deyil, eləcə də onların ailə üzvlərinin rifah halına və şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə təsir edir. Bu bir sıra beynəlxalq tədqiqatçıların araşdırmalarında təhlil edilmiş və nəticələr nəşrlərdə əks etdirilmişdir. Hal-hazırda və uzun illər boyu dünyanın ən gərgin münaqişə zonları sırasında olan İraq, Əfqanıstan, Yaxın Şərq regionunda Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatlarından çoxsaylı əsgərlər iştirak etmişdir. Onların yenidən öz ölkələrinə qayıtdıqdan sonra qeydə alınan psixoloji problemləri, ailə və yaxınları ilə yaşadıkları şəxsiyyətlərarası münasibətlər məhz bu tədqiqatların obyektini təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa və ABŞ-da bu probleminin aradan qaldırılması istiqamətli bir sıra sosial psixoloji tədbirlər, proqramlar həyata keçilir, nəticələrinə dair nəşrlərlə çıxış edilir. Eləcə ölkəmizdə də 44 günlük müharibədən sonra müharibə iştirakçıları, qazi və şəhid ailə üzvlərinə psixoloji yardım tədbirləri həyata keçirilmişdir.

2. Ədəbiyyatın təhlili

Steven L.Sayer və həmkarları 2006-2007-ci illərdə Yaxın Şərq, İraq, Əfqanıstan cəbhə bölgəsində iştirak etmiş hərbiçilərlə tədqiqat aparmışlar. Müəllif müəyyən etmişdir ki, İraqdan qayıdan hərbiçilər arasında psixi sağlamlıq problemlərinin yayılması 19,1%, Əfqanıstandan qayıdanlar arasında (11,3%) bir qədər aşağı nisbətdə, eyni dövrdə digər yerlərdən qayıdanlar üçün 8,5% olmuşdur. Həmçinin bu döyüş travmasının ailənin fəaliyyətinə uzunmüddətli təsir göstərdiyinə dair sübutlar var. Hərbi qulluqçuları hərbi xidmətə göndərilən ailələrin hazırlanmasına və veteranların öz ailələrinə qayıtmağa hazırlanmasına, bu kimi problemlər kontekstində yenidən uyğunlaşma və ailənin reinteqrasiyası prosesləri böyük maraq doğurmuşdur [Sayers, s.163].

Həmin tədqiqatın mühüm nəticəsi, müharibə ilə bağlı travma və travma sonrası stress pozuntusu səviyyəsi yüksək olan veteranların travma almayanlara nisbətən daha zəif ailə fəaliyyətinə və daha çox məişət zorakılığına məruz qalması faktının üzə çıxarılması idi. Bir sıra digər nümunələrdən də sübut var ki, travma sonrası stress pozğunluğu (PTSP) olanlar arasında ailə zorakılığı üçün risk faktoru xüsusi fərqləndirilmişdir. ABŞ-ın Vyetnamdan çıxmasından on ildən çox vaxt keçdikdən sonra bu ərazilərdə qulluq etmiş, eləcə də ilk il və ya yerləşdirmədən qayıtdıqdan sonra 2 il müddətində qulluq edən hərbiçilərin psixoloji sağlamlıq vəziyyətləri təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, hesabatda araşdırmaya imkan verən və maliyyələşdirən federal qanunun prioritetlərini əks etdirən PTSP-un uzunmüddətli təsirlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Hətta müəlliflər qeyd etmişlər ki, son dövrlərdə veteranlar arasında ailənin yenidən qurulmasını

təhlil edən və ya məişət zorakılığını sistematik şəkildə araşdıran çox az saylı tədqiqat var. Mövcud ədəbiyyat göstərir ki, hərbi yerləşdirmələr hərbiçilər və onların ailələri üçün stresli olsa da, yerləşdirmənin ən mənfi təsiri müharibə travması və əlaqəli olan digər psixiatrik simptomlar ilə bağlıdır. Digər bir araşdırma İraq və Əfqanıstana göndərilmənin bu hərbiçilərin geniş əhalisi arasında evliliyə təsirinin sistematik tədqiqini apardı və son hərbi münəqişələrin artan xidmət tələblərinin nikahın pozulması riskinin artması ilə əlaqəli olduğuna dair müəyyən sayda dəlillər tapmışdı [Oslin, s.165]. Ailədaxili kontekstdə ər-arvad münasibətlərinə həm müsbət, həm də mənfi təsirləri qeyd edilmişdir. Nəşr edilmiş tədqiqatlardan birində müharibədən geri qayıdan veteranların sonrakı evlilik məmnunluğunu, həmçinin travmanın onların evliliyinə təsirini araşdırmışdı. Goff və həmkarları aşkar etmişdilər ki, İraq və Əfqanıstan müharibəsi veteranlarında travma əlamətləri hərbi xidmətdən sonrakı ilk il ərzində veteran və partnyorda nikah məmnunluğunu əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

Kiçik tədqiqatlar veteranların ailə kontekstinə yenidən integrasiyasına kömək etmək üçün müdaxilələr barədə məlumat verə bilən mənbələri və klinik ədəbiyyat tərəfindən göstərilən xüsusi problemlərə diqqət yetirilmişdir. Uşaqlar bəzən geri qayıdan veterana qarşı qorxa və ya istiqanlı olmaya bilər ki, bu da veteranların ailə münasibətlərini yenidən inkişaf etdirməkdə üzləşdiyi çətinlikləri daha da gücləndirə bilər. Eynilə, veteranların ailədəki rollarını yenidən kəşf etməkdə çətinlik çəkdikləri və ya bu rolu keçmiş həyat yoldaşı ilə yenidən müzakirə etməkdə çətinlik çəkdikləri bildirilir. Belə ki, həmin qadınlar hərbiçinin yoxluğunda ailəni idarə edirdi. Hərbiçiləri ehtiva edən bir sıra proqramlar, veteranın psixiatrik narahatlıq keçirirdiyi halda "öz evində qonaq" kimi hiss etmək kimi ümumi təcrübəni bir problem kimi müəyyən etmişdir. Müharibə travmasının sonrakı psixososial uyğunlaşmaya təsirini sənədləşdirən ədəbiyyatdan istifadə edərək, çox güman ki, bu təcrübələrdən bəziləri PTSP və ağır depressiyanın spesifik simptomları ilə daha çox əlaqəli ola bildiyi fərqləndirilmişdir. Məsələn, emosional uyuşma və anhedoniya qonaq kimi hiss ilə əlaqələndirilə bilər və TSSB hiperoyanması ilə əlaqəli qıcıqlanma və həyəcan həyat yoldaşları arasındakı münəqişə ilə əlaqələndirilə bilər [Cosling, 2011; Greene, 2018; Currier, 2015].

Vyetnam Veteranlarının Yenidən Tədqiqi Vyetnam dövrü veteranlarının uzunmüddətli uyğunlaşmasının ən əhatəli təhlili idi və onların ailə çətinliklərinin qiymətləndirilməsini əhatə edirdi [Zerach, 2019].

Cari tədqiqatlarda ailə münasibətlərinə diqqət yetirilir, İraq və ya Əfqanıstan münəqişələrinin iştirakçısı olan veteranlarının yenidən ilkin tibbi yardıma və psixiatrik müayinəyə göndərilməsini xüsusi vurğulamışlar. Psixiatrik diaqnozu olanlar və maddə asılılığı problemi olanlar üçün bu problemlərin yayılmasının

bu şərtləri olmayanlara nisbətən daha çox olub olmadığını araşdırılmışdır. Psixiatrik sıxıntının şiddətinin ailənin yenidən qurulması və ya məişət zorakılığı problemlərinin dərəcəsi və ya sayı ilə müsbət əlaqəli olacağını fərz etdilmişdir. Həmçinin psixiatrik problemləri olanların sosial rollarla bağlı çətinlikləri, yəni uşaqları və ya ailədəki rol və məsuliyyətləri ilə bağlı problemləri bildirmə ehtimalının daha çox olub olmadığını yoxlanılmışdır. Bu təhlillərdə depressiya və PTSP-un spesifik simptomlarının xüsusi ailənin tənzimlənməsi və məişət zorakılığı problemləri ilə əlaqəli olub olmadığını yoxlamışlar. Bu zaman emosional uyuşma probleminin rolla bağlı çətinliklərlə daha çox əlaqəli olacağını və qıcıqlılıq, oyanıqlılıq, impulsivlik simptomlarının ər-arvad münasışəsi ilə daha çox əlaqəli olacağı təxmin edilmişdir [Greene, 2018; Jordan, 2017].

Müəlliflər tədqiqat zamanı dolğun diaqnostika üçün Mini-Beynəlxalq Neyropsikiyatrik Müsahibə, depressiyanın diaqnozu və şiddəti üçün 9 bənddən ibarət Pasient Sağlamlıq Sorğusu, alkoqoldan sui-istifadə və qeyri-qanuni maddələrdən istifadə ilə bağlı skrininq tədbirləri istifadə etmişdilər. Eyni zamanda ailənin yenidən qurulması problemlərinin ölçüsü və məişət zorakılığının skrininq vasitəsi də hazırlanmış, tətbiq edilmişdir [Jordan, 2017.s.627]. Nəticələr təhlil edilərkən məlum olmuşdur ki, evli/birgə yaşayan veteranların dördü üçü son bir həftə ərzində öz evində qonaq kimi hiss etmək (40,7%), uşaqlarının qorxu və ya onlara qarşı mehriban davranmaması (25,0%) kimi bir növ ailə problemi olduğunu bildirdi. İştirakçıların bir hissəsi isə bildirmişlər ki, onlar ailədəki rollarından əmin deyillər (37,2%). Hazırkı və ya bu yaxınlarda ayrılmış tərəfdaşları olan veteranlar arasında 53,7% "qışqırmaq, itələmək və ya fiziki təsir" ilə bağlı münasışələr olduğunu və 27,6% bu tərəfdaşın "onlardan qorxdığını" bildirdi. Depressiya və posttravmatik stress pozuntusu əlamətləri hər ikisi ailənin reinteqrasiya problemləri ilə əlaqələndirilmişdi. Sayer və tərəfdaşları bir daha vurğulayırdı ki, psixoloji sağlamlıq problemləri veteranların yenidən uyğunlaşmasını və ailə həyatına yenidən inteqrasiyasını çətinləşdirə bilər. Əldə edilmiş nəticələrə əsasən bir daha aydın olur ki, ailə problemlərini həll etməklə, qeydə alınan psixoloji pozğunluqların müalicəsini təkmilləşdirməklə gələcəyə doğru müsbət uğurlu irəliləyiş əldə etmək olar [Borders, səh.84].

Vogt və həmkarları apardıqları tədqiqatda bir daha bildirmişlər ki, hərbi yerləşdirmələr tez-tez həm hərbi qulluqçular, həm də onların ailə üzvləri üçün ailə ilə əlaqəli müxtəlif problemlər, xüsusilə stress pozuntusuna səbəb olur. Aparılmış tədqiqatın məqsədi hərbi yerləşdirmənin hərbiçilərə və onların ailələrinə təsiri və ailə ilə bağlı təcrübələr haqqında məlum olanları ümumiləşdirməkdir [Voght, 2016. s.17-18]. Mövcud vəziyyəti nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, Əfqanıstanda (Operation Enduring Freedom; OEF)

və İraqda (Operation Enduring Freedom; OEF) son müharibələri dəstəkləmək üçün yerləşdirmələr aparılmaqdadır. İraqın azadlığı əməliyyatı; 1,046 veteranın milli miqyasda təmsil olunan nümunəsinə əsaslanan bu nəticələr, müasir müharibə veteranlarının yerləşdirmə zamanı həm obyektiv, həm də subyektiv ailə stressorları ilə qarşılaşdıqlarını ortaya qoydu [Voght, 2016. səh.21]. Öz növbəsində, bu təcrübələr, eləcə də yaxınlarınızdan sosial dəstək, yerləşdirmədən sonra müxtəlif psixi sağlamlıq və uyğunlaşma nəticələri ilə unikal əlaqələr nümayiş etdirir. Vogt və həmkarları bu sahədə tədqiqatların gələcək istiqamətlərinin müzakirəsi ilə yekunlaşır, əlavə perspektiv tədqiqatlara ehtiyac olduğunu və ailə üzvlərinin yaşadığı ailə streslərinin təbiətinə daha çox diqqət yetirilməsinin vacibliyini vurğulayır.

3.Nəticə

Thomas və həmkarlarının 2022-ci ildə apardıqları tədqiqatda da müharibə iştirakçıları və onları döyüşlərdən qayıtdıqdan sonrakı münasibətlər, davranış sferası amili təhlil edilmişdir [Thomas, 2022. səh.30]. Müəlliflər qeyd edir ki, depressiya döyüş hərbi veteranları arasında ümumi psixoloji pozuntu olaraq qalmasına baxmayaraq, bu pozuntunun inkişafı və gedişatı ilə əlaqəli amillərin araşdırılmasına ehtiyac var. Potensial mənəvi zərərli hadisələr, insanın əxlaq kodeksinə qarşı qəbul edilən pozuntular depressiya ilə əlaqələndirilir. Bu əlaqəyə depressiyanın inkişaf səviyyəsinə təsir edə bilər. Buna görə də, müəlliflər potensial mənəvi zərərli hadisələri və depressiya arasındakı əlaqədə ruminasiyanın moderator rolunu araşdırmışlar. Tədqiqata 203 iştirakçı daxil edilmişdi, onların orta yaş həddi 35,08 il ($SD = 8,09$). Nəticələr potensial mənəvi zərərli hadisələr və depressiya arasındakı əlaqənin daha yüksək səviyyədə statistik əhəmiyyətli olduğunu göstərirdi. Eyni zamanda bu, zərərli hadisələrə məruz qalan və mənfi emosiyalar ətrafında daha çox təkrarlanan düşüncələrlə məşğul olan hərbi veteranların daha şiddətli depressiya simptomları yaşamaq üçün daha yüksək risk altında olduğunu göstərir [Forkus, 2022. s.315].

Bu problem 2019-cu ildə Battles və həmkarları tərəfindən təhlil edilmiş və müəyyən edilmişdir ki, potensial zərərli təcrübələr dərindən qorunan dəyərləri və ya inanc sistemlərini poza bilən hadisələrdəndir [Battles, 2019. s.405]. Döyüşlərdə iştirak xidmət üzvlərini bu təsirlərə məruz qalma riskini artırır. Potensial zərərli təcrübələrə məruz qalma əxlaqi inanclar və təcrübələr arasında daxili münaqişəyə səbəb ola bilər və həll edilmədikdə, münaqişə günahkarlıq, utanc hissi, mənəvi və ya ekzistensial böhran kimi özünü göstərə bilər. Bundan əlavə, bu təcrübələrin yaratdığı çətinlik zərərli davranışları (məsələn, həddindən artıq spirt istifadəsi) təşviq edə bilər ki, bu da veteranların şahidi olduqları və ya iştirak etdikləri potensial zərərli təcrübələrin öhdəsindən gəlmək cəhdləri kimi özünü göstərə bilər. Potensial zərərli təcrübələrə məruz

qalma və mənəvi zədə (məsələn, alkoqol istehlakı, asılılıq əlamətləri və alkoqolla əlaqəli problemlər) 380-ə yaxın yaxın dövr döyüş veteranlarından ibarət icma nümunəsində təhlil edilmişdir. Daha sonra modelin kişilər və qadınlar arasında eyni şəkildə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq üçün qrup daxili fərqli metodlardan istifadə edilmişdir. Potensial zərərli təcrübələrə məruz qalma və mənəvi zədə ardıcıl olaraq spirtli içki asılılığı arasındakı əlaqəyə gətirib çıxarırdı ($r^2=0.17$, $f = 0.07$). Çox qrup modeli göstərdi ki, bu assosiasiyalar cinslər arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, belə ki, vasitəçilik yalnız kişilər arasında əhəmiyyətlidir. Nəticələr göstərdi ki, potensial zərərli təcrübələr və mənəvi zədə alkoqoldan istifadənin artması ilə əlaqələndirilir, lakin bu birləşmələr cins funksiyası kimi fərqlənirdi. Mühəribənin səbəb olduğu əxlaqi və mənəvi zədə haqqında anlayışımızı dəqiqləşdirmək və mümkün risk və qoruyucu amilləri araşdırmaq üçün gələcək tədqiqatlara bir daha ehtiyac vardır [Battles, 2019. s.410].

REFERENCES

1. Afzali, M. H., Sunderland, M., Batterham, P. J., Carragher, N., Cleave, A., & Slade, T. (2017). Network approach to the symptom-level association between alcohol use disorder and posttraumatic stress disorder. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(3), 329-339. <https://doi.org/10.1007/s00127-016-1331-3> (in English)
2. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Publishing. (in English)
3. Battles, A. R., Kelley, M. L., Jinkerson, J. D., Hamrick, C. H., & Hollis, F. B. (2019). Associations among exposure to potentially morally injurious experiences, spiritual injury, and alcohol use among combat veterans. *Journal of Traumatic Stress*, 32(3), 405-413. <https://doi.org/10.1002/jts.22404> (in English)
4. Birkeland, M. S., Greene, T., & Spiller, T. R. (2020). The network approach to posttraumatic stress disorder: A systematic review. *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1700614. <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1700614> (in English)
5. Borders, A., Rothman, D. J., & McAndrew, L. M. (2015). Sleep problems may mediate associations between rumination and PTSD and depressive symptoms among OIF/OEF veterans. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 7(1), 76. (in English)
6. Bravo, A. J., Kelley, M. L., Mason, R., Ehrlke, S. J., Vinci, C., & Redman, J. C. (2020). Rumination as a mediator of the associations between moral injury and mental health problems in combat-wounded veterans. *Traumatology*, 26(1), 52. (in English)
7. Buhrmester, M., Kwang, T., & Gosling, S. D. (2011). Amazon's Mechanical Turk: A new source of inexpensive, yet high-quality, data? *Perspectives on Psychological Science*, 6(1), 3-5. (in English)

8. Carlson, B. E., Stromwall, L. K., & Lietz, C. A. (2013). Mental health issues in recently returning women veterans: Implications for practice. *Social Work, 58*(2), 105-114. <http://www.jstor.org/stable/23719778> (in English)
9. Currier, J. M., Holland, J. M., Drescher, K., & Foy, D. (2015). Initial psychometric evaluation of the Moral Injury Questionnaire–Military version. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 22*(1), 54-63. (in English)
10. Er, F., & Duyan, V. (n.d.). A general overview of the stigma experienced by soldiers in the context of mental health from a social work perspective. (in Turkish)
11. Frankfurt, S., & Frazier, P. (2016). A review of research on moral injury in combat veterans. *Military Psychology, 28*, 318-330. (in English)
12. Greene, T., Gelkopf, M., Epskamp, S., & Fried, E. (2018). Dynamic networks of PTSD symptoms during conflict. *Psychological Medicine, 48*(14), 2409-2417. (in English)
13. Jordan, A. H., Eisen, E., Bolton, E., Nash, W. P., & Litz, B. T. (2017). Distinguishing war-related PTSD resulting from perpetration- and betrayal-based morally injurious events. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 9*(6), 627. (in English)
14. Sayers, S. L., Farrow, V. A., Ross, J., & Oslin, D. W. (2009). Family problems among recently returned military veterans referred for a mental health evaluation. *Journal of Clinical Psychiatry, 70*(2), 163-170. <https://doi.org/10.4088/jcp.07m03863> (in English)
15. Shay, J. (1994). *Achilles in Vietnam: Combat trauma and the undoing of character*. New York, NY: Scribner. (in English)
16. Thomas, E. D., Weiss, N. H., Forkus, S. R., & Contractor, A. A. (2022). Examining the interaction between potentially morally injurious events and religiosity in relation to alcohol misuse among military veterans. *Journal of Traumatic Stress, 35*(1), 314-320. <https://doi.org/10.1002/jts.22682> (in English)
17. Vogt, D., Macdonald, A., & Blount, T. (2016). Family-related experiences during deployment and their role in the post-deployment mental health of OEF/OIF veterans. In S. MacDermid Wadsworth & D. S. Riggs (Eds.), *War and family life* (pp. 17-34). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21488-7_2 (in English)
18. Zerach, G., & Levi-Belz, Y. (2019). Intolerance of uncertainty moderates the association between potentially morally injurious events and suicide ideation and behavior among combat veterans. *Journal of Traumatic Stress, 32*(3), 424-436. <https://doi.org/10.1002/jts.22366> (in English)
19. Zerach, G., & Levi-Belz, Y. (2018). Moral injury process and its psychological consequences among Israeli combat veterans. *Journal of Clinical Psychology, 74*(9), 1526-1544. (in English)
20. Zerach, G., & Levi-Belz, Y. (2019). Intolerance of uncertainty moderates the association between potentially morally injurious events and suicide ideation and behavior among combat veterans. *Journal of Traumatic Stress, 32*(3), 424-436. <https://doi.org/10.1002/jts.22366> (in English)